

Sirpa Aalto

Finnit, kveenit ja bjarmit islantilaisissa kuningassaagoissa

Lisensiaatintyöni tarkoitus on tutkia finnejä, kveenejä ja bjarmeja islantilaisissa kuningassaagoissa. Kuten tunnettua on, tiedot nykyisen Suomen ja Karjalan asukkaista ennen Ruotsin vallan vakiintumista ovat hajanaisia ja epäselviä. Tämä koskee erityisesti kirjallisia tietoja. Arkeologian avulla on selvitetty suomalaisten heimojen elämää ja yhteyksiä muualle, mutta ilmaan on jäänyt tietysti paljon kysymyksiä. Finnejä, kveenejä ja bjarmeja on tutkittu aikaisemminkin, mutta mitään kokonaiskuvaa tai yhtenäistä käsitystä näistä heimoista ei ole pystytty antamaan. Aiempi tutkimus on lähestynyt näitä heimoja territoriaalivaltioiden ja kansallisen historian näkökulmasta. Tämän denationalisointipyrkimyksen vuoksi myös finniä, kveeniä ja bjarmien tutkimus kaipaa uudelleenkäsitelyä.

Teorioita näiden finniä, kveeniä ja bjarmien alkuperästä ja toiminnasta on melkein yhtä paljon kuin on tutkijoita. Islantilaisissa saagoissa on kuitenkin mainintoja näistä ja mielestäni niitä olisi syytä tutkia lähemmin, sillä niiden avulla voitaisiin kenties saada uutta tietoa mm. näistä em. *ihmisryhmistä*. On relevanttia pohtia, voidaanko finneistä, kveeneistä ja bjarmeista puhua heimoina, kansoina tai jonain muuna yhteisönä. Käytän tässä yhteydessä niistä nimitystä *heimo*, mutta myöhemmät tutkimukset tarkentanevat, mikä nimitys on oikea. Kustaa Vilkuna on tutkinut sanan heimo merkitystä ja funktiota ja tullut siihen tulokseen, että heimo on tarkoittanut aikaisemmin nimenomaan vaimon sukua. 1800-luvulla kansallisromantiikan aikana sanan merkitys laajeni ja sitä käytettiin ruotsin *stam*-sanana vastineena. (Kalevalaseuran vuosikirja 53, 1973)

Keskeisin tutkimuskysymys on siis: Mitä voimme tietää finneistä, kveeneistä ja bjarmeista islantilaisten kuningassaagojen perusteella? Tutkimus rajautuu tarkemmin seuraavilla kysymyksillä: Voimmeko liittää heidät tiettyihin heimoihin/kansoihin tai historiallisiin tapahtumiin? Aiempien tutkimusten perusteella tiedetään, että 900-luvun lopulla kauppatiet itään sulkeutuivat, jolloin kaupan suunta Pohjolassa kääntyi Länsi-Eurooppaan. Sen seurauksena esimerkiksi turkisten hankinta siirtyi vähitellen Äänisen seudulta Laatokan Karjalaan. (Suomen varhaishistoria. *Studia Historica Septentrionalia* 21. Jyväskylä 1992. Spiridonov: Karelians in the North of Fennoscandia in the 11-13th Centuries...) Tätä taustaa vasten voidaan tutkia saagojen tietoja mm. kauppaa käyvistä bjarmeista. Entä mitä tietoa saamme näiden heimojen elintavoista ja elämästä yleensä? Mikä oli heidän suhteensa skandinaaveihin? Saagat antavat yhden näkökulman siihen, miten skandinaavit näkivät heidät. Millaisen yhteisön finnit, kveenit ja bjarmit muodostivat (saagan näkökulmasta)? Jos kyseessä ovat suomensukuiset heimot, mitä uutta tietoa saamme Suomen esihistoriasta tai historiallisen ajan alusta? Tutkimuksen avuksi on myös syytä ottaa arkeologia. Kaivaustuloksia voidaan verrata saagojen tietoihin. Riimukivien tiedot ovat myös yksi lähde finniä, kveeniä ja bjarmien historiaan. Riimukivissä on mainintoja viikinkien matkoista itään.

Finnejä, kveenejä ja bjarmeja on siis tutkittu, mutta kutakin tahollaan. Mielestäni näitä heimoja voidaan mielekkäällä tavalla tutkia islantilaisista saagoista käsin, koska a) kaikki kolme sijoitetaan epämääräisesti ”jonnekin pohjoiseen” ja b) koska näistä kolmesta puuttuu kokoava tutkimus. Se, että liitän nämä kolme heimoa samaan tutkimukseen, ei sano sitä,

että niillä olisi jokin muu yhteinen nimittäjä kuin niiden sijoitus maantieteellisesti pohjoiseen. Tutkimus tulee myöhemmin osoittamaan, onko näillä kolmella heimolla ylipäänsä mitään yhteistä.

Finnit

Saagoissa esiintyviä finnejä on pidetty yksinomaan saamelaisina, mutta on selvää, että sana finni ei aina tarkoita saamelaista. Välillä kyseessä voi olla joku muu suomalais-ugrilainen tai jopa balttilainen kansa. Tässä yhteydessä on syytä huomauttaa, että esimerkiksi latinan kielessä Fenni ~Finni –sana siirtyi tarkoittamaan suomalaisia vasta myöhemmällä keskiajalla, kun sana aikaisemmin viittasi selkeästi saamelaisiin. (Suomen väestön esihistorialliset juuret 1984. Pekkanen: Suomi ja sen asukkaat latinan- ja kreikankielisessä kirjallisuudessa 1000-luvulle asti) Pysin tutkimuksessani selvittämään, keihin muihin kuin saamelaisiin sana finni voisi viitata (myöhemminhän sana on siirtynyt tarkoittamaan suomalaista).

Kveenit

Kveeneillä tarkoitetaan nykyisin Norjan pohjoisosissa asuvia suomalaisia, mutta kveeni-sanankin merkitys on paljon mutkikkaampi. Kveenit tunnetaan jo keskiajalta, mutta mitään yksimielisyyttä ei vallitse siitä, keitä he olivat. Kveenejä on yleisesti ottaen pidetty suomensukuisena heimona, mutta on jopa esitetty, että he olisivat olleet ruotsalaisia (Hans Hildebrand: Sveriges medeltid I, 1879). Yhden suosituimman teorian mukaan kveenit ovat kainuulaisia ja esim. Adam Bremeniläinen olisi ymmärtänyt väärin sanan kainuu eli kveeni ja sotkenut sen ruotsinkielisen kvinna-sanaan ja kirjoittaa sen vuoksi pohjoisesta ”naisten maasta”. Suomessa kveeni-kysymystä on tutkinut eniten Kyösti Julku. Hän on korostanut tutkimuksissaan erillisen Muinais-Kainuun olemassaoloa jo esihistoriallisella ajalla. Julku on myös esittänyt, että Egilin saagassa ja Orkneyingasaagan Fundinn Nóregr’ssa esiintyvät maininnat kveeneistä ja Kvenlandista tarkoittaisivat nimenomaan Suomen Kainuuta ja siellä asuneita kainuulaisia. (Julku: Kvenland - Kainuunmaa, 1986)

Matti Huurre on tutkinut Kainuuta ja sen esihistoriaa arkeologian lähtökohdista. Huurre toteaa, että Kainuun esihistoriassa ns. hämärä kausi n. 300-1300 jKr., jolloin löydöt ovat niukkoja (erityisesti 400-800 jKr.) ja lähes kaikki esinelöydöt ovat vierasperäisiä. ”Viikinkiajan loppupuolelta on muutama skandinaavinen esine ja 1100-luvulta lähtien alkaa pohjoiseen ilmaantua myös laatokankarjalaista aineistoa; yhteyksiä on ollut myös kauemmaksi itään. Löydöt sopivat hyvin Egilin saagan kuvaukseen norjalaisten, kveenien ja karjalaisten kilpailusta pohjoisissa erämaissa; kveenit edustanevat nimenomaan länsisuomalaisia.” (Suomen varhaishistoria. Studia Historica Septentrionalia 21. Jyväskylä 1992. Huurre, Matti: Kainuun hämärä kausi – aika ennen savolaista uudisasutusta)

Huurre on myös esittänyt, että norjalaiset kulkivat Lapin ja Kainuun halki Vienanmerelle ennen kuin merireitti Vienanmerelle löydettiin. Tätä teoriaa tukisi se, että norjalaiset löydöt Pohjois-Suomessa loppuvat 900-luvun alussa. Kainuusta tuli sittemmin tärkeä kauttakulkualue laatokankarjalaisille, jotka suuntasivat kauppamatkansa Pohjanlahdelle ja Lappiin. Huurteen arvion mukaan Kainuun asukkaat olivat luultavasti valtaosin lappalaisia ennen savolaisten uudisasutusta 1500-luvulla. On mahdollista, että jo rautakauden lopulla Kainuuseen asettui pieniä muualta tulleita väestöryhmiä. Nämä saattoivat jäädä tilapäisiksi asutuspesäkkeiksi, osa väestöstä ehkä lappalaistui.

Bjarmit

Bjarmit ovat herättäneet vähintäänkin yhtä paljon keskustelua kuin kveenit. Heitä on pidetty mm. rikkaana kauppiaskansana, joka oli tekemisissä erityisesti norjalaisten kanssa. Bjarmit mainitaan Englannin kuningas Alfred Suuren ajanmukaistamassa Orosiuksen maailmanhistorian käännöksessä, joka on 800-luvun lopulta. Siinä selostetaan norjalaisen Ottarin, joka oli ilmeisesti suurtalonpoika ja kauppias, matkaa pohjoiseen Norjaan Jäämeren rannikkoa pitkin. Kaukana idässä Ottar joutuu tekemisiin bjarmien kanssa. Olavi Pyhän saagassa kerrotaan myös norjalaisista, jotka purjehtivat Bjarmiaan käymään kauppaa. Norjalaiset kiinnostuivat kuitenkin enemmän niistä rikkauksista, joita bjarmit olivat kasanneet kalmistoonsa. Kalmistossa oli myös bjarmien jumalan Jomalin kuva. Norjalaiset olivat lähtevinä pois kaupanteon jälkeen, mutta palasivat yöllä ryöstämään kalmiston. (Hurre, 9000 vuotta Suomen esihistoriaa, 1979 [2000] s. 192)

Bjarmeja on yleisesti ottaen pidetty suomensukuisena heimona, jopa karjalaisina, mutta heidät on sijoitettu myös Arkangelin seudulle. Oletetaan nimittäin, että norjalaisten pohjoiset kauppamatkat suuntautuivat Vienanjoen suulle eli nykyisen Arkangelin seudulle. Vienanjoelta on hyvä yhteys Kamajoelle, mistä ns. permalaiset esineet ovat kotoisin. Yleinen käsitys on, että sana bjarm on skandinaavinen muunnos sanasta perm, joka puolestaan esiintyy Kamajoen alueen paikannimistössä. Tällä alueella elävillä syrjääneillä on kauppakansan maine. Mahdollisesti juuri heidän esi-isänsä toimivat Suur-Bolgarin kauppavallan turkishankkijoina ja kauppiaina Kaman ja Vienanmeren välillä. Ei ole myöskään mahdotonta, että he ulottivat kauppamatkansa nykyiseen Suomeen asti. (Hurre, 9000 vuotta Suomen esihistoriaa, 1979 [2000] s. 193). Liittyen bjarm-nimitykseen on myös esitetty, ettei ollut mitään bjarm-nimistä heimoa, vaan että sana perm tarkoittaa kauppiasta. Näin ollen bjarmit eli permiläiset olisivatkin olleet erityinen kauppias- ja erämieskilta eivätkä yksittäinen kansa. Tätä ehdottaa mm. Kustaa Vilkuna (Kihlakunta ja häävuode, 1964, s. 98-99). Vilkuna on sitä mieltä, että bjarmit olivat alun perin juuri syrjäänejä, jotka toimivat hankintakauppiaina, mutta että karjalaiset olisivat omaksuneet tämän syrjääneiden kauppaorganisaation ja ottaneet alueekseen ”Pohjanlahden itäisen ja pohjoisen piirin”. Näin ollen Vilkuna on sitä mieltä, että norjalaisten kohtaamat bjarmit olivat karjalaisia. Vilkunakaan ei kuitenkaan lähde arvuuttelemaan mitä kieltä sana ’permi’ alun perin on ja mikä on ollut sen alkuperäinen merkitys.

Tatjana Jacksonin mukaan on mahdollista, että oli olemassa kaksi Bjarmiaa. Hän perustaa näkemyksensä siihen, että esim. *Historia Norwegiae* sijoittaa Bjarmian sekä koilliseen Norjasta ja Finnmarkista eli sellaisiin paikkoihin kuin Kirjálaland, Finland ja Kvenland. Ottar puolestaan sijoittaa Bjarmian kertomuksessaan Kuolan niemimaan etelärannikolle. Islantilainen maantieteen tutkielma, joka on 1100-luvun loppupuolelta, mainitsee, että on olemassa kaksi ”Kainuuta” (Kvenland). Jacksonin mielestä tämä on selitettävissä, kun verrataan nimipareja *Botnia occidentalis* – *Botnia orientalis* ja *Lappia occidentalis* – *Lappia orientalis*, jotka esiintyvät Pohjanlahden molemmilla rannoilla Olaus Magnuksen *Carta Marinassa*. Bjarmian tapauksessa jakajana ei olisi Pohjanlahti vaan Vienanmeri. Saagoista on löydettävissä kolme tarinaa (juonta), jotka liittyvät Bjarmian Vína-jokeen: 1) Erik Verikirveen taistelu bjarmeja vastaan, joka on kuvattu Egilin saagassa ja Snorrin *Heimskringlassa*, 2) Harald Harmaaturkin taistelu *við Bjarma á Vínubakka*, josta Glumr Geirason kertoo *Gráfeldardrápassaan* ja joka mainitaan myös *Fagrskinnassa* ja Snorrin *Heimskringlassa*, 3) bjarmien Jómalin temppelin ryöstö Vínan lähellä, josta kerrotaan

Heimskinglassa ja useina eri variaatioina ”muinaisaikojen saagoissa” (fornaldarsögur) (Hálfs saga, Bósa saga, Sturlaugs saga, Örvar-Odds saga).

Saagojen luotettavuudesta historian lähteinä

Tutkimuksen päälähteenä ovat siis islantilaiset kuningassaagat. Islantilaisia saagoja on ryhmitelty eri tavoin ja ryhmittelyssä on hienoisia eroavaisuuksia, mutta voidaan sanoa, että kuningassaagoilla tarkoitetaan 1100-luvun lopussa ja 1200-luvulla syntyneitä saagoja, jotka kuvaavat pääasiassa Norjan historiaa. Tunnetuin kuningassaaga lienee Snorri Sturlusonin Heimskringla.

Islannin kielen sana ’saga’ tarkoittaa sekä historiaa että kertomusta. ’Saga’ voi olla tositapahtumiin pohjautuva tarina tai täysin keksitty. Muun muassa tämän vuoksi käsite ’saga’ on aiheuttanut suuria lähdekriittisiä ongelmia tutkijoille. Edelleenkin keskustellaan siitä, mikä on islantilaisten saagojen arvo lähteinä historiankirjoituksessa. Lisäksi saagojen käyttöä historian lähteinä vaikeuttaa se, että on olemassa eri tyyppisiä saagoja.

Ajallisesti saagat kuvaavat pääasiassa viikinkiaikaa (n. 800-1100), mutta tietyt saagat, nk. aikalaisaagat, kertovat tapahtumista 1200-luvulla. Islannin historiassa aikaväliä 930-1030 kutsutaan nimellä *söguöld* (saagojen aika tai vuosisata), sillä useimpien saagojen tapahtumat sijoittuvat juuri tuolle ajanjaksolle. Saagakirjailijoita tunnetaan nimeltä vain muutamia. Syynä tähän voi olla se, että saagakirjallisuudessa kertoja on taustahahmo. Lisäksi saagat olivat pääasiassa suullista perimätietoa siihen asti, kunnes ne kirjoitettiin muistiin.

Yleisesti voidaan todeta, että saagat ovat islantilaista historiankirjoitusta. Toisaalta ne käsittelevät samoja teemoja kuin kaunokirjallisuus, esim. rakkautta ja kostoja, mutta toisaalta niissä käsitellään historiallisia tapahtumia ja henkilöitä. Nämä saagakirjallisuuden piirteet eivät suinkaan ole ainutlaatuisia, vaan ne heijastavat pikemminkin keskiajan historiankirjoitusta, joka ei tehnyt jakoa kaunokirjallisen ja historiallisen tekstin välillä kuten nykyisin tehdään.

Yllä mainittiin jo, että ennen tutkimuksen aloittamista on oltava selvillä saagojen taustoista, sillä kaikki saagat eivät ole samanlaisia tai samanarvoisia historian lähteinä. On kuitenkin vielä muitakin seikkoja, jotka on otettava huomioon, kun saagoja käytetään historian lähteinä: 1) keskiajan historiankäsitely, 2) saagojen kaunokirjalliset piirteet ja 3) saagojen aikaperspektiivi. Viikinkiajan tutkimus pohjautui aina 1800-luvun loppuun saakka kirjallisiin lähteisiin, ts. pääasiassa saagoihin, mutta saagojen kriittinen tutkimus on osoittanut, että ne on kirjoitettu muistiin kauan niiden tapahtumien jälkeen, joita ne kuvaavat. Tämän vuoksi saagat eivät ole täysin luotettavia historian lähteitä.

Keskiajan annaalien ym. historioiden kirjoittajilla oli vähän tietoa siitä, mitä todella oli tapahtunut ja useimmat tarinat olivat säilyneet kopioina, jotka puolestaan antoivat useita eri variaatiota yhdestä ja samasta kertomuksesta. Näin ollen nykyisin on vaikea löytää alkuperäistä historiaa tai kertomusta ja erottaa, mikä on totta ja mikä on kirjailijan keksimä lisäys. Keskiajan historiankäsitys oli kovin erilainen nykyiseen verrattuna. Nk. historialliset teokset oli usein omistettu kirjoittajan mesenaateille (piispoille, kuninkaille) tai niillä oli jokin tietty tarkoitus, esim. katolisen kirkon tai kristinuskon aseman korostaminen tai jonkun suvun legitimoiminen hallitsijasukuna.

Kun saagojen kirjoittajat kirjoittivat tapahtumista muinaisessa Skandinaviassa, heidän tarkoituksensa oli tuskin kertoa totuus. Heidän tarkoituksensa oli pikemminkin luoda *uskottava* tarina menneestä aivan kuten muut saman ajan eurooppalaiset ”historiankirjoittajat” tekivät kirjoittaessaan teoksiaan. Sen lisäksi keskiajan historiankirjoittajat saattoivat lisätä kertomuksiinsa repliikkejä, jotka heidän mielestään sopivat tilanteeseen tai joilla he halusivat piilotetusti ilmaista omia mielipiteitään. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että esimerkiksi saagat olivat täynnä valheita. Esimerkiksi Snorri Sturluson tiedosti sen, että hänen muistiin kirjoittamiensa kertomuksien luotettavuutta saatettaisiin epäillä ja niinpä Snorri puolustaa saagojen uskottavuutta Heimskringlan alussa näin:

“...tökum vér þat alt fyrir satt, er í þeim kvæðum finnsk um ferðir þeira eða orrostur; en þat er hátt skálda, at lofa þann mest, er þá eru þeir fyrir, en engi myndi þat þora, at segja sjálfum honum þau verk hans, er allir þeir, er heyrði, vissi, at hégómi væri ok skrök, ok svá sjálfr hann; þat væri þá háð, en eigi lof.” (Snorri Sturluson: Heimskringla. Utg. Af Finnur Jónsson, Oslo 1966)

Sitä ei voida kieltää, etteikö se, että saagat kirjoitettiin muistiin 200-300 vuotta sen jälkeen, kun ne olivat syntyneet, olisi vaikuttanut saagojen sisältöön. Tämä aikaperspektiivin ongelma onkin suurin lähdekriittinen ongelma saagojen kohdalla. Yhteiskunta ja saagojen muistiin kirjoittajat vaikuttivat varmasti saagoihin. Lisäksi erittäin tärkeä muutos oli tapahtunut islantilaisessa yhteiskunnassa verrattuna saagojen synty-aikaan: islantilaiset oli käännytetty kristityiksi. Koska saagat on dokumentoitu kristillisellä ajalla, ei voida olla varmoja siitä, onko niillä yhteys viralliseen uskontoon vai kertovatko ne todella esikristillisestä ajasta.

Snorri Sturluson

Tässä yhteydessä on syytä mainita myös lyhykäisesti Snorri Sturlusonista (1178-1241), koska hän on niitä harvoja saagakirjailijoita, joista tiedetään jotain ja koska hänen kokoamansa Heimskringla on yksi tärkeimmistä kuningassaagoista. Snorrin sanotaan olleen kuuluisin islantilainen skaldi eli runoilija. Paitsi että hän oli skaldi, hän oli myös päällikkö ja Islannin merkittävin mies aikanaan. Hän oli myös hyvin oppinut. Ylipäänsä keskiajan islantilaiset skaldit matkustivat paljon ja he omasivat laajan tietämyksen paitsi omasta myös muista kulttuureista. Snorrin sivistyneisyys on helppo todeta esimerkiksi Heimskringlasta, joka on hänen pääteoksensa. Teoksen nimi (isl. Kringla heimsins) on suora käänös ikivanhasta latinankielisestä termistä ”orbis terrarum”, ”maan piiri”. Tämän katsotaan todistavan, että Snorri tunsikin vanhaa klassista latinalaista kulttuuria. Snorri käytti myös Euroopasta sen vanhaa nimeä Enea. Hän tunsikin myös tarinan Troijasta, koska hän mainitsee sen Edda-teoksensa alussa.

Snorrin teoksia ja hänen lähdekritiikkiään on tutkittu paljon. Tutkijat ovat pitkään kiistelleet Snorrin totuuskäsityksestä erityisesti, kun kyseessä on faktan ja fiktion sekä suullisen ja kirjallisen perinteen ero. Snorri käyttää totuuskäsitettä historiallisissa ja uskonnollishistoriallisissa yhteyksissä. Olavi Pyhän itsenäisen saagan alussa Snorri käyttää käsitettä ”*leita sannenda*”, jonka voisi suomentaa ”totuuden etsiminen”. Snorri yrittää vakuuttaa lukijansa saagojen luotettavuudesta myös Heimskringlan alussa (yllä oleva sitaatti).

Snorrin mukaan kaksi asiaa ratkaisevat lähteen luotettavuuden: 1) todistajien täytyy olla viisaita ja objektiivisia, 2) lähteen luotettavuus pitää pystyä todistamaan. Vaikuttaa siltä, että Snorri luotti paljon edeltäjiinsä pappi Ari Þorgilssoniin (n. 1067/1068-1148). Snorri mainitsee myös monta kertaa ”vanhat viisaat miehet”, jotka kertovat muinaisista tapahtumista. Myös pappi Sæmundr Sigfusson (1056-1133), joka oli ensimmäisiä islantilaisia joka kirjoitti saagoja muistiin, ja Ari Þorgilsson antavat painoarvoa sille, mitä vanhat viisaat miehet ovat sanoneet. Heitä pidettiin luotettavina lähteinä heidän ikänsä ja kokemuksensa puolesta. Snorrille historia tarkoitti tapahtumia, jotka esitetään narratiivisessa muodossa ja joita perustellaan ”todistajanlausunnoilla” eli sillä, kenen antamiin tietoihin tapahtuman kuvaus perustuu. Snorrilla on siis taipumus tiettyyn lähdekritiikkiin ja historialliseen totuuteen, koska hän tutki edeltäjiensä teoksia ja keräsi materiaalia eri puolilta. Snorrin historiallisissa teoksissa on kuitenkin havaittavissa keskiajan historiankirjoitukselle tyypillinen didaktinen tendenssi: tarkoitus on, että lukija tai kuulija ottaisi opikseen historiasta.

Saagatutkimuksen historia ja nykytila

Islantilaisten saagojen tutkimuksen juuret ovat 1600-luvulla, jolloin lähinnä kerättiin saagojen vanhoja käsikirjoituksia. Tuolloin kukaan ei kyseenalaistanut saagojen historiallisuutta, vaikka jo tiedettiin, että saagat oli kirjoitettu muistiin paljon myöhemmin kuin niiden sisältämät tapahtumat. Erityisesti kuningassaagoja pidettiin historiallisesti tosina. 1700-luvulla saksalaiset tutkijat alkoivat kyseenalaistaa saagojen luotettavuutta historian lähteinä. Jotkut saksalaiset tutkijat väittivät jopa, että saagat ovat vain romaaneja. Romantiikka ja nationalismi vaikuttivat saagatutkimukseen 1800-luvulla ja vasta 1900-luvun alkupuolella voidaan puhua todellisesta kriittisestä saagatutkimuksesta. Tutkimuksen sisällä syntyi kaksi koulukuntaa: nk. vapaa proosan ja kirjaproosan kannattajat. Koulukuntien erot syntyivät tutkijoiden suhtautumisesta saagojen lähteisiin ja kirjoittajiin. Vapaa proosan (Andreas Heuslerin kehittämä teoria, jota hän kutsui kirjassaan *Die Anfänge der isländischen Saga* (1914) nimellä *Freiprosalehre*) kannattajat olivat sitä mieltä, että saagat edustivat suullisen perimätiedon viimeisintä vaihetta, joka sitten oli kirjoitettu muistiin. He perustelivat näkemystään seuraavasti: saagoissa on realistisia ja objektiivisia kertomuksia, kirjoittajat ovat usein anonyymejä, mikä viittaa suulliseen perimätietoon ja samat henkilöt esiintyvät useissa eri saagoissa. Kirjaproosan kannattajat sitä vastoin olivat sitä mieltä, että saagat ovat kirjoittajiensa tuotteita eli romaaneja. He perustelivat mielipidettään sillä, että saagoissa on taiteellisia muotoja ja kaunokirjallisia motiiveja, kertomukset noudattavat tiettyä kaavaa ja että kirjoittajat ovat eläneet paljon myöhemmin kuin saagoissa kuvatut tapahtumat. Erityisesti ruotsalainen historioitsija Lauritz Weibull vaikutti islantilaisten saagojen kriittiseen tutkimukseen 1900-luvun alussa.

Nykyisin tutkijoiden yleinen mielipide on, että saagat edustavat sekä vapaa proosan että kirjaproosan koulukuntien näkemyksiä, mutta edelleen on erilaisia mielipiteitä siitä, mikä on saagojen suhde todellisuuteen. Saagojen käyttö historian lähteinä on nykyisin hyväksyttyä, mutta niihin on suhtauduttava erittäin kriittisesti. Viime kädessä jokainen tutkija ratkaisee itse suhtautumisensa saagoihin lähteenä ja tutkijan tehtävänä onkin selvittää saagojen sisältöä ja tulkita sitä.

Suomessa saagoja ei ole käytetty historian lähteinä kovinkaan kattavasti. Syynä voi olla se, ettei saagakirjallisuus ylipäätään ole kovin tunnettua Suomessa puhumattakaan siitä, että oltaisiin selvillä niiden arvosta historian lähteinä. Mikko Häme on kirjoittanut muutamassa artikkelissaan, miten nykyisen Suomen pohjoisia alueita ja sen ihmisiä on kuvattu islantilaisissa saagoissa (esim. ”Egilin saagan Lapinkuvan ajoituksesta”, Oulun yliopisto, historian laitos, Erikoispainosarja N:o 48, 1979) sekä tutkinut saagojen viitteitä suomalaisista kuninkaista (”Saagoista ja muinaisista kuninkaistamme”, Oulun yliopisto, historian laitos, Erikoispainosarja N:o 270, 1991). Egilin saagan

kuvausten kohdalla Häme tuli siihen tulokseen, että vaikka saagan tapahtumat sijoittuvat Harald Kaunotukan aikaan eli 800-luvulle, kuvaa saaga norjalaisten käsitystä siitä, millaisena he näkivät pohjoisen 1100-1200-luvulla. Egilin saaga on kirjoitettu muistiin 1200-luvun alkupuoliskolla, mahdollisesti 1230-luvulla, minkä vuoksi Häme on päätellyt, ettei se voi kuvata 800-lukua. Häme tutki myös saamelaisten kuvauksia Snorri Sturlusonin Heimskringlassa ja oli sitä mieltä, että Snorri on kopioinut teokseensa tietoja saamelaisista aikaisemmista historiateoksista (Fagrskinna, Ágrip af Nóregs konungasögur). Snorriin kuvaukset saamelaisista eivät ole realistisia ja Snorri painottaa erityisesti heidän pakanallista puoltaan ("Originella drag i Snorri Sturlusons berättelser om Nordkalotten i Konungasagorna", Oulun yliopisto, historian laitos, Erikoispainosarja N:o 179, 1988).